

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ**

ГУМАНИТАР ФАНЛАР КАФЕДРАСИ

ХУҚУҚШУНОСЛИК

Фанидан

Р Е Ф Е Р А Т

“Давлат ва ҳуқуқ назарияси асослари”

Мавзусига

**Бажарди: Аграномия факултети М.С.У. 1-боқич 1-гуруҳ талабаси
Сафарова Гулёра**

Қабул қилди: Т. Юлдашева.

АНДИЖОН-2014 йил

МАВЗУ: Давлат ва ҳуқуқ назарияси асослари.

РЕЖА:

1. Ҳуқуқ тушунчаси, ҳуқуқ келиб чиқишига доир назариялар.
2. Ҳуқуқий давлат таърифи ва белгилари.
3. Ҳуқуқ институтлари, тизими ва таркиби, оммавий ва хусусий ҳуқуқ.
4. Ўзбекистон ҳуқуқ тизими. Ҳуқуқ манбалари тушунчаси ва турлари.
5. Конституция, қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамаси ҳужжатлари, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралари ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳужжатлари аҳамияти. Ҳуқуқий муносабатлар таърифи. Ҳуқуқий муносабатлар омиллари. Ҳуқуқ субъектлари ва объектлари.
6. Юридик фактлар, ҳуқуқбузарлик ҳақида. Юридик жавобгарлик ва унинг турлари.

1. Ҳуқуқ тушунчаси, ҳуқуқ келиб чиқишига доир назариялар.

Ҳуқуқ- бу ижтимоий тузумнинг моҳиятидан келиб чиқадиган ва давлат томонидан мустаҳкамланадиган, ижро этилиши барча учун мажбурий бўлган нормалар, ҳуқ-атвор қоидалари мажмуасидир.

Ҳуқуқ — давлат томонидан ўрнатилган ёки маъқулланган ва унинг кучи билан ҳимоя қилинадиган умуммажбурий ҳуқ-атвор қоидаларининг тизими.

«Ҳуқуқ» ибораси икки маънода қўлланилади.

Объектив ҳуқуқ– умуммажбурий ҳуқ-автор қоидаларининг йиғиндиси. Бу нормалар у ёки бу инсоннинг, субъектнинг иродаси ҳамда хоҳиш-истагидан қатъи назар мавжуд бўлади.

Субъектив ҳуқуқ — муайян жисмоний ёки юридик шахсга тегишли бўлган ҳуқуқ. Масалан, фуқаро Давлатовнинг маълум нарсага, айтилик, иморатга нисбатан мулк ҳуқуқи. Субъектив ҳуқуқ юридик жиҳатдан шахс эркинлигини таъминлайди, унга мустақиллик беради ва ташаббус кўрсатишига имкон яратади. Субъектив ҳуқуқ объектив ҳуқуққа асосланади, объектив ҳуқуқ бўлмаса, субъектив ҳуқуқ ҳам бўлмайди. Субъектив ҳуқуқ инсондан (ёки ташкилотдан), яъни ҳуқуқдор шахсдан ажралмаган ҳолда мавжуд бўлади.

Ҳуқуқ давлат билан чамбарчас боғланган. Давлатсиз ҳуқуқ бўлиши мумкин эмас, чунки айнан давлат ҳуқуқни келтириб чиқаради ва ҳуқуқий нормаларнинг амалга оширилишини кафолатлайди, ҳуқуқни муҳофаза қилади. Ўз навбатида, давлат ҳам ҳуқуқсиз мавжуд бўлиши мумкин эмас. Акс ҳолда, у ижтимоий муносабатларни тартибга солиб турувчи воситадан маҳрум бўлади.

Ҳуқуқнинг асосий белгилари қуйидагилардир:

а) давлат томонидан ўрнатилиши;

б) барча учун мажбурийлиги;

в) ҳуқуқ нормаларининг қонунлар ва бошқа муайян манбаларда ифодаланиши;

г) субъектив ҳуқуқлар орқали ҳаракат қилиш;

д) давлат томонидан таъминланганлиги.

Ҳуқуқ адолатдан ажралмасдир. Ҳуқуқ эзгулик ва адолатлилик санъатидир. Ҳуқуқда адолат мезони ифодаланади.

Ҳуқуқнинг келиб чиқишига доир назариялар. Давлат каби ҳуқуқнинг келиб чиқиши тўғрисида ҳам турли назариялар мавжуд.

1. Табиий ҳуқуқ назарияси — ҳуқуқ назарияларининг энг қадимийларидан бири. Ҳуқуқ табиатан мавжуд, уни ҳеч ким ўйлаб топмаган, у худди инсоннинг ўзи каби табиийдир. Ушбу назария тарафдорлари табиий ҳуқуқни юридик нормаларнинг йиғиндиси кўринишидаги ҳуқуққа қарши қўядилар. *Табиий ҳуқуқ — ҳар қандай давлат интилиши зарур бўлган ўзига хос идеал.*

2. Ҳуқуқнинг тарихий назарияси вакиллари ҳуқуқ тарихан пайдо бўлган ва ривожланади, деб ҳисоблайдилар. Ерга экилган уруғ каби у халқнинг онгида ўсиб боради ва адолат, қонунлар шаклида намоён бўлади. Ҳуқуқ табиатдан келиб чиқмайди. У ёки бу халқнинг тарихий ҳаёти ҳуқуқни қандай кўринишга келтирса, у шундай бўлиб қолади.

3. Ҳуқуқнинг психологик назариясида ҳуқуқнинг келиб чиқиши ва ривожланишини шахс ёки шахслар гуруҳининг психологияси билан изоҳланади. Ҳуқуқ психологик йўналишлар, турли кечинмалар, ҳиссиётлар ва инстинктларнинг маҳсули, деб қаралади.

4. Ҳуқуқнинг синфий (марксистик) назарияси ҳуқуқнинг синфий моҳиятига урғу беради. Бунда ҳуқуқ ҳукмрон синф иродасининг қонун даражасига кўтарилганлиги сифатида талқин этилади. Бу ирода мазкур синф ҳаётининг моддий шароитларидан келиб чиқиб белгиланади.

Ҳуқуқ жамият ҳаётида муайян функцияларни бажаради. **Ҳуқуқнинг функцияси** - ижтимоий муносабатларга таъсир этиш, уларни тартибга солишнинг асосий йўналишлари тушунилади.

Ҳуқуқнинг асосий функциялари қуйидагилар: **тартибга солишчи, қўриқловчи ва тарбиявий.**

Тартибга солиш функцияси — тегишли ижтимоий алоқалар ҳамда муносабатларни ва у ёки бу субъект фаол ҳуқ-атворининг мезонини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришдан иборат.

Қуриқлаш функцияси — ҳуқуқий муҳофаза ва юридик жавобгарлик чораларини белгилаш, уларни қўллаш ва жавобгарликни ўташ тартибини ўрнатишдан иборат.

Тарбиявий функция — турмушда нималарни қилиш мумкин, нималар эса тақиқланади, у ёки бу вазиятда қандай ҳаракат қилиш лозимлигини белгилашдан иборат. Бунда ҳуқуқ ишонтириш методига таянади, зарур бўлганда мажбурлаш методини, ҳатто жазолашни ҳам назарда тутди.

Жамиятда нормаларнинг икки тизими мавжуд: техникавий ва ижтимоий. **Техникавий нормалар «инсон — машина»** муносабатларини тартибга солади. **Ижтимоий нормалар** — одамлар ва уларнинг бирлашмалари ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи умумий ҳуқ-атвор қоидалари бўлиб, улар «**инсон — инсон**» муносабатларини тартибга солади.

Ижтимоий нормаларнинг турларига қуйидагилар киради: *ахлоқ нормалари, жамоат бирлашмалари нормалари, миллий урф-одатлар, халқларнинг одатлари, анъана нормалари, сиёсий ҳаёт нормалари, ҳуқуқ нормалари, диний нормалар.*

Ахлоқ нормалари — эзгулик ва ёвузлик, шаън, қадр-қиммат, адолат ва ноҳақлик, бурч ва масъулият ҳақидаги ахлоқий тушунчаларга мувофиқ равишда жамиятда ўрнатилган ҳуқ-атвор қоидалари.

Жамоат бирлашмаларининг нормалари — жамоат бирлашмаларининг ўз фаолиятини тартибга солиш ва ташкилотларнинг аъзолари ўртасидаги муносабатларни аниқлаш учун ўрнатган ҳуқ-атвор қоидалари.

Одат нормалари — кишиларнинг кўп марта такрорланганлиги учун одатга айланган ва шу тариқа авлоддан-авлодга ўтиб келаётган ҳуқ-атвор қоидалари.

Анъана нормалари — илғор анъаналарни асраш муносабати билан юзага келган умумлашган ва барқарор ҳуқ-атвор қоидалари.

Маросим нормалари — кишиларнинг маълум расм-русумларни бажаришдаги ҳуқ-автор қоидалари.

Диний нормалар — диндорларнинг худога, мачитга, черковга, бири-бирига муносабатини, диний бирлашмаларни ташкил қилиш ва уларнинг амал қилишини тартибга солувчи ҳуқ-атвор қоидалари.

Сиёсий нормалар — алоҳида шахслар ва сиёсий бирлашмаларнинг ҳокимиятга муносабати масалаларини тартибга солувчи ҳуқ-атвор қоидалари.

Ҳуқуқ нормалари — давлат томонидан белгиланадиган умуммажбурий ҳуқ-атвор қоидалари.

«Норма» сўзи лотинчадан таржима қилинганда «қоида», «намуна» маъносини англатади.

Ҳуқуқ нормаси — давлат томонидан белгиланадиган, қафолатланадиган ва муҳофаза қилинадиган барча учун мажбурий ҳуқ-атвор қоидаси.

Ҳуқуқ нормасининг асосий вазифаси — ижтимоиймуносабатларни тартибга солиш. Ҳуқуқ нормаси умуммажбурий хусусиятга эга. Ҳуқуқ нормаси ҳуқуқ тизимидаги бирламчи бўғин. Ҳуқуқ алоҳида нормалар, ҳуқ-атвор қоидаларидан ташкил топган. Улар биргаликда у ёки бу мамлакатнинг ҳуқуқий тизимини ташкил этади.

Ҳуқуқ нормаси, тузилишига кўра, уч таркибий қисм: *гипотеза, диспозиция ва санкциядан ташкил топган.*

Гипотеза — ҳуқуқ нормасининг таркибий қисми бўлиб, унда норма амал қила бошлайдиган, бажариладиган шароит баён этилади.

Диспозиция — ҳуқуқ нормасининг шундай таркибий қисмики, унда ҳуқ-атвор қоидаларининг ўзи ифодаланади, ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб берилади. *Диспозиция — шу ҳуқ-атвор қоидасининг ўзи.*

Санкция — ҳуқуқ нормасини бажармаганлик учун давлат органлари қўллайдиган мажбурлов чораси. Санкциянинг турлари ҳайфсан, жарима, озодликдан маҳрум этиш ва бошқалар бўлиши мумкин.

Ҳуқуқ нормаларининг мазкур таркибий қисмлари барча ҳуқуқ нормаларида ҳам мавжуд эмас. Масалан, Конституциявий ҳуқуқ нормаларида одатда ҳеч қандай шартларсиз амал қиладиган ва мажбурлов чоралари назарда тутилмаган қоидалар баён этилади. Фуқаролик Ҳуқуқининг кўпчилиги қоидаларида санкцияни ажратиш мумкин эмас. Жиноят ҳуқуқи нормалари диспозиция ва санкциядан ташкил топган. Лекин уларда норманинг матнида ажратиш мумкин бўлган гипотезалар йўқ.

Шундай қилиб, ҳуқуқ нормаси қуйидагиларни белгилаб беради:

- *ким, нимани ва қачон қилиши кераклигини (гипотеза);*
- *ҳуқуқий норманинг маъно-мазмунини (диспозиция);*
- *ҳуқуқ нормаси бажарилмаслигининг оқибатлари қандайлигини (санкция).*

Ҳуқуқий нормаларнинг турлари. Ҳуқуқий нормаларни улар мазмунидаги қоидаларнинг характериға кўра қуйидаги турларға ажратиш мумкин:

ваколат берувчи, мажбурият юкловчи, тақиқловчи, императив (буйруқ берувчи) ва диспозитив (тўлдирувчи).

Ваколат берувчи нормалар — рухсат мазмунидаги нормалар бўлиб, нималарни қилиш мумкинлигини белгилайди.

Мажбурият юкловчи нормалар — нималарни қилиш зарурлигини белгиловчи нормалар.

Тақиқловчи нормалар — нима қилиш мумкин эмаслигини белгиловчи нормалар.

Императив (буйруқ берувчи) нормаларда қоида қатъий талаб шаклида акс эттирилиб, ундан бирон-бир тарзда четга чиқиш мумкин эмас (масалан, солиқ қонунчилиги нормалари).

Диспозитив (тўлдирувчи) нормалар муносабат қатнашчиларига масалани мустақил тарзда тартибга солиш ва тегишли хулқ-атвор вариантини танлаш имконини беради.

Хуқуқ қоидалари умуммажбурий хусусиятга эга. Уларни бажариш давлатнинг мажбурлаш кучи орқали таъминланади.

Ахлоқ ва хуқуқ бутун жамиятнинг қарашлари ва тушунчаларини акс эттириши керак. Уларнинг ижтимоий ҳаётнинг айнан бир хил соҳаларини қамраб олишини ҳисобга олганда, улар ўртасида зиддиятлар бўлмаслиги керак. **Агар бундай зиддият пайдо бўлса, у хуқуқий нормаларни ўзгартириш орқали, яъни ахлоқ фойдасига ҳал қилиниши зарур.**

Ахлоқ ва хуқуқ ўртасидаги асосий фарқ қуйидагиларда намоён бўлади:

- хуқуқ нормалари *давлат томонидан белгиланган* ва рухсат этилган бўлади;
- ахлоқ нормалари (эзгулик ва ёвузлик, адолат ва ноҳақлик кабилар) эса давлатнинг ёрдамсиз ўз-ўзидан шаклланади;
- хуқуқ нормаларида *давлат иродаси*, ахлоқ нормаларида эса жамоатчилик фикри ифодаланади;
- хуқуқ нормалари, зарур ҳолларда, *давлатнинг мажбурлов кучи орқали*, ахлоқ нормалари эса жамоатчилик фикри орқали амалга оширилади;
- ахлоқ нормалари ижтимоий муносабатларнинг кенгроқ доирасини (дўстлик, ўртоқлик ва ҳатто севгини ҳам) тартибга солади. Хуқуқ эса *ижтимоий муносабатларнинг торроқ доирасини* қамраб олади;
- хуқуқда хулқ-атворни баҳолаш мезони «*қонуний-ноқонуний*», ахлоқда эса «*яхши-ёмон*»дан иборат;
- хуқуқ нормалари *аниқ кўринишга* эга.

2. Ҳукукий давлат таърифи ва белгилари.

Давлат белгиларининг жамият сиёсий тизимида давлатнинг алоҳида ўрни ва етакчи ролини тўла изоҳлайди. Ҳар бир тарихий даврда бу белгалар ички мазмуни, ҳам ташқи кўриниши билан фарқ қилиши табиийдир.

Ўзбекистон давлати демократия ва эркинликларни, барқарорлик, тинч-тотувликни, республика халқлари ҳамжиҳатлиги ва ҳамкорлигани қарор топтиришда, ислохотлар ва уларни амалга оширишдаги ташаббускорликда, маданияти юксак ривож топган жамиятга ўтишда етакчи роль ўйнамоқда.

Ҳукукий давлат — ҳукуқнинг ҳукмронлиги, қонуннинг устунлиги, барчанинг қонун ва мустақил суд олдида тенглиги таъминланадиган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолатланадиган, ҳокимият ваколатларнинг бўлиниши принципи асосида ташкил этилган демократик давлат.

Ҳукукий давлатнинг асосий белгиларига қуйидагилар киради:

1.Ҳуқуқнинг ҳукмронлиги. Давлат ҳудудида бўлган барча шахслар — ушбу давлат фуқаролари, хорижликлар, фуқаролиги бўлмаган шахслар, юридик шахслар, мансабдор шахслар, давлат ҳокимияти идоралари Ҳуқуққа бўйсунадилар.

2.Конституция ва қонунларнинг устунлиги. Конституция ва қонунлар ҳукукий нормалар тизимида олий юридик кучга эгадир. Турли хил давлат идоралари чиқарадиган норматив-ҳукукий ҳужжатлар қонунларга зид бўлмаслиги керак.

3.Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилиши, уларнинг ҳимоя қилиниши ва таъминланиши. Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари унга туғилганидан тегишли бўлиб, улар инсондан ажралмасдир. Инсоннинг яшаш, эркинлик, дахлсизлик ва хавфсизликка эга бўлиш ҳуқуқлари ҳамда бошқа ҳуқуқ ва эркинликлари тўғрисида бормоқда. Барча фуқаролар қонун ва мустақил суд олдида тенгдирлар.

4.Давлат ва фуқаронингўзаро масъулияти. Давлат қонунларда шахс эркинлигининг меъёрини белгилаб қўяр экан, худди шу чегаралардаўзини ҳамқарорқабул қилишда чеклаб қўяди.

5.Жамиятда ҳокимиятнинг қонунийлиги (легитимлиги). Ҳокимият қонуний деб эътироф этилиши учун у қуйидаги талабларга жавоб бериши шарт:

- демократик сайловлар йўли билан шакллантирилган бўлиши;
- самарали фаолият юритиб, жамиятда барқарорлик ва қатъий тартибни таъминлаши;
- ҳам мамлакат ичкарисида, ҳам халқаро миқёсда тан олиниши.

6.Ҳокимият ваколатларининг бўлиниши. Давлат ҳокимияти бир қўлда тўпланиб қолмаслиги учун ҳокимиятнинг учта тармоғини — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятини ажратиб қўйиш керак. Ушбу ҳокимият тармоқларининг ҳар бири ўз ваколати доирасида амал қилади.

7.Суднинг мустақиллиги. Суд давлат ҳокимиятининг бошқа икки тармоғи каби мустақилдир. Бошқача айтганда, суд фаолиятига ҳеч кимнинг аралашishiга йўл қўйилмайди.

8.Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг самарали ишлаши. Агар инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари поймол этилса ёки бунга таҳдид мавжуд бўлса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар унга ёрдам беришлари керак, ушбу ҳуқуқ ва эркинликларни ҳимоя қилишлари керак.

9.Ҳуқуқий маданиятнинг юксак даражада эканлиги. Ҳуқуқий маданиятнинг энг муҳим кўрсаткичи жамиятдаги ҳуқуқий онг даражасидир. *Ҳуқуқий онг* ҳуқуққа муносабат, қонун талабларини бажариш зарурлигини англаш даражасини ифодалайдиган *ҳуқуқий қарашлар йиғиндис*. *Ҳуқуқий маданият амалдаги қонунларни билиш, ҳуқуқни ҳурмат қилиш ва ҳуқуқий қоидаларга риоя этишда намоён бўлади.*

10.Демократиянинг ривожланиши ва такомиллашуви. Сиёсий ҳуқуқлар ва эркинликлар кафолатланиши, халқ давлат бошқарувида доимо иштирок этиши, ривожланган фуқаролик жамияти шаклланиши ва маълум бир муҳолифатнинг бўлиши зарур.

Ҳуқуқий давлатда ҳокимиятнинг бутун механизми — ҳар бир орган, мансабдор шахс — ўз фаолияти давомида ҳуқуқий принциплар ва қоидаларга таянади, ўз фаолиятини улар билан боғлайди. Ҳуқуқий нормалар нафақат аҳоли учун, балки давлат органлари ва мансабдор шахслар учун ҳам мажбурий бўлади. Уларнинг ҳуқуқ чегараларидан чиқишига умуман йўл қўйилмайди ёки имкон бериламайди. ***Ҳуқуқий давлат этатик¹ давлатдан бутунлай ажралиб туради.*** (Этатик давлат - франсуз тилида жамиятнинг иқтисодий ва сиёсий ҳаётида давлат рўлининг кучайишини кўрсатиш учун асосан ғарб адабиётида қўлланиладиган термин.) Агар этатик давлатда расмий органлар ва мансабдор шахслар ҳуқуқни ўзлари учун иккинчи даражали ва мажбурий эмас деб тушунсалар, ҳуқуқий давлат шароитида бу ҳолат, секин-аста енгиб ўтилади.

Ҳуқуқий давлат норматив қонунларни қабул қилиш ва эътироф этиш билан чекланиб қолмайди. *Давлатнинг ҳуқуқни амалга ошириш борасидаги фаолияти асосий вазифа ҳисобланади.*

¹Фалсафа. Қомусий луғат. 467-бет. "Ўзбекистон фаласуфлари миллий жамияти нашриёти" Т., 2004

Ҳуқуқий давлатда давлат норматив ҳужжатларининг амал қилишида субординацияга риоя қилинишига катта аҳамият берилади. Ҳуқуқ манбалари-норматив ҳужжатларнинг қатъий бўйсундирилган тизими шаклланади. Бу тизимда ҳар бир ҳужжатнинг ўрни унинг юридик кучига боғлиқ бўлади. Юқори юридик кучга эга бўлган ҳуқуқий манба-**Конституция** ҳисобланади. Норматив ҳужжатлари ва бошқа манбалари конституцияга асосланиши, уни аниқлаштириши, тўлдириши ва мазмунини ривожлантириши лозим. Шунга мувофиқ равишда **конституциявий ва оддий қонунлар тузилади**, қонун ости ҳужжатлари, ҳуқуқий одатлар, суд ва маъмурий прецедентлар яратилади

Субъектлар орасида тенгликнинг йўқлиги эътиборга олинган ҳуқуқий амалиёти учун ҳосилдир. Айни пайтда ҳуқуқий давлат шахс ва ижтимоий муносабатлар субъектларининг ҳақ ҳуқуқларини қўллаб-қувватлаш, норматив жиҳатдан мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш ҳақида ғамхўрлик қилади.

Ҳуқуқий давлатда ҳокимиятлар бўлиниши принципи эътироф этилади ва амалга оширилади. Ягона давлат ҳокимияти учта мустақил тармоққа бўлиниши таъминланади. Булар қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари бўлиб, уларўзaro узвий муносабатда бўлади.

Ҳокимиятнинг битта тармоғи бошқаларини бўйсундиришига йўл қўйилмайди. Ҳокимиятнинг фақат битта орган ёки мансабдор шахс қўлида тўпланишига йўл қўйилмайди, *ички давлат аппаратида ҳокимиятнинг тенг тақсимланишини таъминлайди ҳамда диктаторлик тартиби юзага келишининг олдини олади*.

Ҳуқуқий давлатда ички қонунлар олдида халқаро шартномаларни ратификация қилинганларининг устунлиги белгиланади. Ҳуқуқий тартибот (айниқса, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари) бузилган ҳолларда ҳуқуқий таъсир қилиш ва ҳуқуқий ҳимоя механизми амал қилади, унда суд биринчи даражали ўрин тутди. Агар ҳуқуқ-тартибот, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳар қандай бузилиши тегишли давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг эътиборидан четда қолмаса ҳамда тартиббузарлар ҳар гал ҳақли жазо олсалар, бундай ёндашувнинг ўзи қонунни бузишнинг самарали **умумий превентив, яъни олдини олувчи омили** бўлиб хизмат қилади. Ҳуқуқий давлатнинг юрисдикция, ҳуқуқ-тартиботни муҳофазалаш, Ҳуқуқни ҳимоялаш ва превентив (олдини олиш) фаолияти ҳуқуқий талабларга қатъий риоя этиши зарур. Шу сабабдан жамият ҳаётининг ҳуқуқий фаоллиги эътиборга давлатга қараганда анча юқори бўлади.

Ҳуқуқий давлат учун фуқароларнинг давлат олдида ва давлатнинг фуқаролар олдидаўзaro масъуллиги ҳосилдир. Давлатнинг фуқаролар билан

алоқаси мураккаб ва кўп қиррали бўлиб, улар ўртасида муайян ҳуқуқларнинг вужудга келиши ҳамда муайян мажбуриятларнинг бажарилишини тақозо этади.

Ҳуқуқ — инсоният тараққиётининг буюк неъмат, ҳуқуқий тартибга солиш, бошқариш ва таъсир этиш борасида тўпланган ижтимоий тажрибанинг асосий моҳияти, умуминсоний қадриятлар ва адолат, демократия ва тартиб-интизом каби юксак гояларни ўзида мужассамлаштиради. Ҳуқуқнинг жамият ҳаётидаги улкан аҳамияти ва вазифасини тушуниб етган давлатни ҳуқуқий давлатлар қаторига қўшиш мумкин.

Демак, ҳуқуқий қадриятларнинг устунлиги, уларнинг ҳам аҳоли, ҳам давлат хизматчилари орасидаги нуфузига эътибор берадиган, ўз фаолияти давомида ҳуқуқ билан боғлиқ бўлган ҳамда қонун талаблари доирасида амал қилган ҳолда ***инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилишига йўл қўймайдиган давлатни чинакам ҳуқуқий давлат дейиш мумкин.***

*Ҳуқуқий давлат - давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоатчилик ва халқдан жиддий фаолликни талаб этади. Давлат ва жамоат ҳаётининг фаоллигини ўстириш, коррупция ва порахўрликка барҳам бериш, жиноятчилик ва суиистеъмолчиликка қарши курашиш, жамиятнинг юридик ва маънавий-ахлоқий асосларини ривожлантириш лозим. Давлатнинг муҳим вазифаларидан бири жамиятда қарор топган **юридик нигилизмни**, давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг қонунни менсимаслик кайфиятини бартараф этиш, унинг ўрнига одамларда ижобий ҳуқуқий онгни шакллантириш лозим. Бу ўз навбатида ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш вазифаларини ҳал қилиш имконини беради.*

(Лот. nihil – ҳеч нма, ҳеч қандай маъносини билдириб, ўтмиш даврлардаги маданий меросни инкор этиш. Ижтимоий ҳаётда шаклланган, одат тусига кирган ҳар қандай қоида, тамойил ва қонунларни инкор қилувчи нуқтаи назар.)²

3. Ҳуқуқ институтлари, тизими ва таркиби, оммавий ва хусусий ҳуқуқ.

Ҳуқуқ тизими — ички яхлитлиги ва ўзаро мувофиқлиги билан ажралиб туради. Ўзаро умумийликка эга ҳуқуқ нормалари-ҳуқуқ институтларини ташкил этади. ***Ҳуқуқ тармоғи жамият ҳаётининг маълум соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ўзаро боғлиқ юридик нормалар йигиндисидир-ҳуқуқ институтларидан ташкил топади.*** Ҳуқуқ

тармоқлари биргаликда муайян давлатнинг ҳуқуқий тизимини ташкил этади. Ҳуқуқ тизимида иккита ҳуқуқий маконни ажратиш кўрсатиш мумкин: **оммавий ҳуқуқ ва хусусий ҳуқуқ**.

Оммавий ҳуқуқ давлат билан фуқаролар ўртасидаги муносабатларни тартибга солади. Бу ҳокимият ва бўйсунуш муносабатларидир. Оммавий ҳуқуқ доирасига **конституциявий, маъмурий, жиноят, жиноят-процессуал, солиқ ҳуқуқи** соҳалари киради.

Хусусий ҳуқуқ ўзаро мажбуриятлар асосида ҳуқуқларга эга бўлувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солади, бу ерда муносабат иштирокчилари тенгдирлар. Хусусий ҳуқуқ доирасига **фуқаролик, меҳнат ва оила ҳуқуқи** киради.

4. Ўзбекистон ҳуқуқ тизими. Ҳуқуқ манбалари тушунчаси ва турлари.

Ўзбекистон ҳуқуқ тизими ҳуқуқнинг қуйидаги асосий тармоқларини ўз ичига олади:

1. Конституциявий ҳуқуқ;		<i>моддий ҳуқуқ тармоғи</i>
2. маъмурий ҳуқуқ;		
3. фуқаролик ҳуқуқи;		
4. жиноят ҳуқуқи;		
5. ер ҳуқуқи;		
6. аграр ҳуқуқ;		
7. меҳнат ҳуқуқи;		
8. ижтимоий таъминот ҳуқуқи;		
9. экологик ҳуқуқ;		
10. молиявий ҳуқуқ;		<i>процессуал ҳуқуқ</i>
11. фуқаролик-процессуал ҳуқуқ;		
12. жиноят-процессуал ҳуқуқ;		
13. хўжалик-процессуал ҳуқуқ.		

Конституциявий, маъмурий, фуқаролик ва жиноят ҳуқуқи асосий ҳуқуқ тармоқлари деб ҳисобланади.

Юқорида санаб ўтилганларнинг дастлабки ўнтаси *моддий ҳуқуқ тармоғи* бўлса, кейинги учтаси *процессуал ҳуқуқ тармоғи*дир.

Хулқ-атвор қонини ҳуқуқий нормага айланиши учун **маълум юридик шакл** олиши керак. Бундай ўзгариш давлатнинг ҳуқуқ ижодкорлиги фаолияти натижасида юзага келади. Натижада қонун чиқарувчи органнинг

иродаси бажарилиши мажбурий бўлган муайян ҳуқуқий ҳужжатда ўз ифодасини топади.

Ҳуқуқ манбаи деганда, уни объектив ифодалаш усуллари тушунилади. Ҳуқуқ манбаларини қуйидаги турларга бўлиш қабул қилинган:

- 1) *ҳуқуқий одат;*
- 2) *юримдик прецедент;*
- 3) *норматив-ҳуқуқий ҳужжат;*
- 4) *халқаро ҳуқуқий нормалар;*
- 5) *диний нормалар.*

Ҳуқуқий одат деб доимий такрорланиши натижасида *барқарор ҳуқ-атвор нормасига айланган* ва кейинчалик давлат томонидан тасдиқланган ҳуқ-атвор қоидаcига айтилади.

Юримдик прецедент — ҳуқуқнинг шундай манбаики, бунда муайян иш бўйича *чиқарилган суд қарори келгусида* шундай ишларни ҳал этишда қоидага айланади, иш бўйича суд ёки маъмурий органнинг қарори, шундай ишларни кўриб чиқишда мажбурий бўлиб, ҳуқуқий тус олади.

Ҳуқуқий одат ва юримдик прецедент бир қатор хорижий мамлакатларнинг ҳуқуқ тизимида катта аҳамиятга эга, лекин *Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқ тизимида қўлланилмайди.*

Суд прецеденти Буюк Британия, АҚШ, Канада, Австрияда ҳуқуқ манбаи ҳисобланади. Бу мамлакатларнинг ҳаммасида суд ҳисоботлари чоп этилади. Улардан прецедентлар ҳақида маълумот олиш мумкин.

Норматив ҳуқуқий ҳужжат — ваколатли давлат органининг белгиланган тартибда қабул қилган *юримдик ҳужжати* бўлиб, умуммажбурий ҳуқ-атвор қоидаларини ўз ичига олади.

Норматив шартнома — ҳуқуқ манбаининг алоҳида тури бўлиб, ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Норматив шартномаларда бир қанча субъектларнинг иродаси мужассамланади, масалан, халқаро, жамоавий ва бошқа шартномаларнинг субъектлари.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг турлари:

Қонун — умумхалқ овоз бериши (*референдуми*) орқали ёки мамлакатнинг олий вакиллик органи (*парламент*) қабул қиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжат. Қонунлар орасида *Конституция* — давлатнинг асосий қонуни — алоҳида мавқега эга бўлиб, *олий юримдик кучга эгадир.* Конституция ва конституциявий қонунларни фақат парламент қабул қилиши мумкин, чунки уларда конституциявий тузум асослари, инсонлар ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда конституцияга ўзгартишлар киритиш тартиб-қоидалари белгилаб қўйилади.

Конституциявий қонунлар алоҳида тартибда қабул қилинади.

Давлат бошлигининг норматив ҳужжатлари. Хусусан, бизнинг мамлакатимизда бу фармон — Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан, Президент чиқарадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжат. Ушбу ҳужжат Конституция ва қонунларга ҳамда Ўзбекистоннинг халқаро шартномаларига зид келмаслиги керак.

Ҳукуматнинг қарорлари ва фармойишлари ижро этувчи ҳокимият органининг ўз ваколати доирасида чиқарадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларидир. Ушбу ҳужжатлар Конституция асосида қабул қилиниб, **Ўзбекистон қонунлари ва Президентнинг норматив фармонларини амалга оширишга қаратилган.** Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг буйруқ ва йўриқномалар давлат бошқаруви органларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларидир. **Улар конституция асосида қабул қилиниб, қонунлар, Президентнинг фармонлари ҳамда ҳукумат қарорларини бажаришга қаратилган.**

Давлат ҳокимияти маҳаллий ижроия органларининг қарорлари. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар иерархиясишуни талаб қиладики, давлат ҳокимиятнинг кўйи вакиллик органлари қабул қилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар юқори турувчи органларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига мувофиқ келиши керак. ³ (*Юн. hieros — муқаддас, arche — ҳокимият, қўйидан юқorigа, оддийдан мураккабга маъносини билдириб, иқтисод, хўжалик, саноат, маданият, ҳарбий ва ҳуқуқ ташкилотларида тартиб-интизомга амал қилишни билдиради*) Давлат ҳокимияти ижроия органларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари эса вакиллик органлари ҳамда юқори турувчи ижроия органларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига мувофиқ келиши зарур.

Ўзбекистонда ҳуқуқ манбалари қўйидагилардан иборат:

- **халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этган принциплари ва нормалари;**
- **Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари;**
- **Конституция, қонунлар;**
- **қонуности ҳужжатлари.**

Халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этган принциплари ва нормалари — халқаро ҳуқуқнинг асосий қоидалари бўлиб, уларни халқаро ҳуқуқнинг барча субъектлари тан олган ва шу боис бажармасликка йўл қўйилмайди. Улар ичида давлат суверенитетини ҳурмат қилиш, зўрлик ишлатмаслик ёки зўрлик ишлатиш билан таҳдид қилмаслик, давлатнинг ҳудудий яхлитлиги,

³Фалсафа. Қомусий луғат. 145-бет. "Ўзбекистон фаласуфлари миллий жамияти нашриёти" Т., 2004

чегараларининг бузилмаслиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, ички ишларга аралашмаслик, халқларнинг тенг ҳуқуқлилиги ваўз тақдириниўзи белгилаш ҳуқуқи, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш, давлатларўртасидаги ҳамкорлик, халқаро ҳуқуқ бўйича мажбуриятларни виждонан бажариш кабилар бўлиши мумкин.

Халқаро шартнома — халқаро ҳуқуқнинг икки ёки бир неча субъекти қабул қилган битим бўлиб, ҳуқуқ ва мажбуриятларни белгиловчи, ўзгартирувчи ёки бекор қилувчи ҳужжатдир. Ўзбекистон Республикаси сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва махсус масалалар бўйича бир неча минг шартнома тузган. **1995 йилда «Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисидаги қонун» қабул қилинган.** Халқаро шартномаларнинг қоидалари Ўзбекистон қонунларига нисбатан устунликка эга.

5. Конституция, қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамаси ҳужжатлари, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралари ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳужжатлари аҳамияти.

Ўзбекистон Республикаси қонунларини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- **Асосий қонун — Конституция;**
- **Конституциявий қонун;**
- **Қонун.**

Конституция амалдаги қонунлар учун юридик асосдир. Конституция қоидалари бошқа норматив ҳужжатларда ривожлантирилади ва аниқлаштирилади.

Конституциявий қонунлар Конституциягаўзгартиш ва қўшимчалар киритувчи қонунлардир.

Қонунлар, ўз навбатида, кодекслаштирилган ва жорий қонунларга бўлинади. Кодекслаштирилган қонунларга кодекслар киради.

Кодекс — мантиқий тизимлаштириш хусусиятига эга қонун бўлиб, ўзида ижгимоий муносабатларнинг маълум бир соҳасини *батафсил тартибга солувчи нормаларни бирлаштиради.* Масалан, Фуқаролик кодекси, Жиноят кодекси, Меҳнат кодекси, Солиқ кодекси, Божхона кодекси ва ҳ.к.

Қорақалпоғистон Республикасининг қонунлари қонун чиқарувчи (вакиллик) орган томонидан қабул қилинади ва бундай қонунлар Қорақалпоғистоннинг ҳудудида ижро этилиши шарт.

Қонунлар расман эълон қилинганидан **ўн кун** ўтгач кучгач, қонунда ёки уни амалга киритиш тўғрисида **махсус ҳужжатда кўрсатилган вақтдан бошлаб амалда бўлади.**

Қонунларда кўрсатилган муддат тугганида, қонун бекор қилинганда, шу соҳасини тартибга солувчи янги қонун қабул қилинганда **бекор бўлади.**

Қонун замонда амал қилади. Бунинг маъноси шуки, қонун қоидага кўра, орқага қайтиш кучига эга эмас. Ўзбекистонда жиноят ёки маъмурий жавобгарликни енгиллаштирувчи қонунлар орқага қайтиш кучига эга.

Қонун маконда амал қилади. Қонунлар мамлакатнинг барча ҳудудларида амал қилади. Давлат ҳудудига унинг суверенитети остида бўлган ҳудуд киради. Ушбу ҳудудга куруқлик, ички сувлар ва ҳудудий денгиз ҳавзалари, ушбу ҳудудлар устидаги ҳаво бўшлиғи ва давлат чегараси доирасидаги ер ости бойликлари киради. Қорақалпоғистон қонунлари унинг ҳудудидагина амал қилади.

Қонун шахсларга нисбатан амал қилади.

Одатда қонунлар ушбу ҳудуддаги **барча субъектлар**, яъни фуқаролар, юридик шахслар, давлат органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар **учун мажбурийдир.** Ҳуқуқ нормалари талабларининг Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, хорижликлар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар учун **мажбурийлиги ҳуқуқнинг умумий принципи ҳисобланади.** Лекин истиснолар ҳам мавжуд. Масалан, «Ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги қонуннинг талаблари фақат Ўзбекистон фуқароларига тегишлидир. «Референдум тўғрисида»ги қонунга биноан референдумда фақат Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари қатнашиши мумкин.

Бундан ташқари, амалдаги қонунлар ва Ўзбекистоннинг халқаро шартномаларига мувофиқ, дипломатик дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланувчи хорижий фуқаролар ҳам бундан мустасно. Элчилар ҳуқуқбузарликлар содир этган ҳолларда, уларга нисбатан Жиноят кодекси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс амал қилмайди.

Қонун ости ҳужжатлари қонунлар асосида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардир.

Уларга қуйидагилар киради:

- **Президент фармонлари;**
- **ҳукумат қарорлари;**
- **бошқа ижроия ҳокимият органларининг ҳужжатлари;**
- **жойлардаги ижроия органларнинг норматив ҳужжатлари.**

Ушбу қонун ости ҳужжатлари тизимида **Президентининг фармонлари** алоҳидаўрин тутати, чунки уларни давлат бошлиғи чиқаради. Ушбу фармонлар норматив хусусиятга эга бўлиши мумкин. Президент фармонлари

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига зид келиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари хўжалик ва маданий қурилишнинг энг муҳим масалалари бўйича қабул қилинади. Улар одатда умумий хусусиятга ва ҳуқуқ нормаларига эга бўлиб, ҳуқуқ манбалари ҳисобланади.

Ўзбекистонда вазирликлар ҳамда ташкилотларнинг фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор норматив ҳужжатлар Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан қайд этиш давлат тизими жорий этилган.

6. Юридик фактлар, ҳуқуқбузарлик ҳақида. Юридик жавобгарлик ва унинг турлари.

Ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган юзтимой муносабатлар ҳуқуқий муносабатлар хусусиятига эга бўлади. Уларнинг вужудга келиши учун **юридик факт** — **ҳодисаёки ҳаракат мавжуд бўлиши лозим**.

Ҳуқуқий муносабатлар деганда, унинг иштирокчилари ўртасида вужудга келадиган ва ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабат тушунилади. Ҳуқуқий муносабатларнинг вужудга келиши учун учта омил бўлиши зарур:

1. **ҳуқуқ нормалари;**
2. **субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар;**
3. **юридик факт.**

Ҳуқуқий муносабат — унинг иштирокчилари ўртасидаги ҳақиқий юридик алоқалар бўлиб, уларнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларида намоён бўлади.

Ҳуқуқий муносабат, тузилишига кўра, **объект, субъект ва мазмун** каби элементлардан иборат. Ҳуқуқий муносабат иштирокчиларининг ҳаракати нимага қаратилган бўлса, шу нарса ушбу ҳуқуқий **муносабатларнинг объекти** ҳисобланади. Ҳуқуқ ва мажбуриятнинг узвий алоқадорлиги жуда кўп ҳуқуқий муносабатлар учун хосдир.

Ҳуқуқий муносабатларнинг **иштирокчилари**, яъни ҳуқуқ ва мажбурият эгалари ушбу ҳуқуқий муносабатларнинг **субъектлари ҳисобланади.** Ҳуқуқий муносабат субъектлари, авваламбор, жисмоний ва юридик шахслардир.

Жисмоний шахслар:

- **ушбу давлат фуқаролари,**
- **бошқа давлат фуқаролари (ажнабийлар),**
- **фуқаролиги йўқ шахслар (апатридлар).**

Юридик шахслар — ташкилотлар, муассасалар, давлат органлари, давлат, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари.

Ҳуқуқий муносабатларнинг мазмунини субъектларнинг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш бўйича реал ҳаракатлари ташкил этади. Ҳуқуқий муносабатларда иштирок этиш учун субъектлар қатор юридик хусусиятларга эга бўлиши лозим.

1. **Ҳуқуқий лаёқат** - ҳуқуқларга эга бўла олиш ва юридик мажбуриятларни зиммага **олиш қобилиятидир**.
2. **Муомала лаёқати** эса ўз ҳаракатлари асосида ҳуқуқларни амалга ошириш ва юридик мажбуриятларни **бажариш қобилиятидир**.

А)Юридик шахсларга тегишли бўлган ҳуқуқий лаёқат ва муомала лаёқати **бир вақтда вужудга келади** ҳамда ушбу шахслар ўз фаолиятини бошлаган пайтдан бошлаб пайдо бўлади.

Б)Жисмоний шахсларнинг ҳуқуқий лаёқати инсон туғилганда бошланиб, унинг вафотидан сўнг тўхтади. Муомала лаёқати эса ёш ва рухий саломатлик билан боғлиқ. Ўзбекистон қонунларига биноан, тўлиқ муомала лаёқати фуқаро **18 ёшга** тўлганидан сўнг бошланади. Лекин ушбу қоидадан истиснолар ҳам мавжуд. Жиноий жавобгарликка 16 ёшдан, айрим жиноятлар учун 14 ёшдан тортилиши мумкин. Оила кодекси айрим ҳолларда 18 ёшга тўлмасдан туриб никоҳдан ўтишга руҳсат беради. Бундай фуқаро никоҳдан ўтган вақтдан бошлаб тўлиқ муомала лаёқатига эга бўлади.

Ҳар бир инсон ҳуқуқий муносабатларга ўзининг қандайдир сиёсий, моддий, маънавий ва бошқа ижтимоий манфаатлари ва эҳтиёжларини амалда қондириш учун киришади. Ушбу мақсадга эришиш учун субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар ҳамда уларни амалга оширишга қаратилган юридик ҳаракатлар ёрдамида эришилади.

Юридик фактлар —ўзига хос **ҳаётий ҳолатлар** бўлиб, қонун ва ҳуқуқий нормалар уларни юридик оқибатларнинг вужудга келиши, ўзгариши ёки бекор бўлиши билан боғлайди.

Юридик фактларни аниқлаш ёки тасдиқлаш қонунларни тўғри қўллашга хизмат қилади. **Юридик фактлар- ҳодисалар ва ҳаракатлар орқали содир бўлади.**

Ҳодисалар инсоннинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлмаган ҳодда вужудга келади. (табiiй офатлар, боланинг туғилиши, унинг муайян ёшга етиши, инсоннинг вафот этиши, муддатнинг ўтиши ва ҳ. к.)

Ҳаракатлар инсоннинг хоҳиш-иродаси асосида вужудга келадиган юридик ҳаракатлардир. Улар ҳуқуқий нормаларга амал қилиш муносабатига кўра, **ҳуқуқий ва ҳуқуққа зид** ҳаракатларга бўлинади.

Амалдаги қонунчилик нормалари асосида вужудга келадиган ҳамда шу нормалар билан тартибга солинадиган ҳаракатлар *ҳуқуқий, ҳуқуққа мувофиқ ҳаракатлар деб аталади.*

Ҳуқуққа зид ҳаракатлар — қонун ёки ҳуқуқий нормага зид бўлган ҳаракатдир. Улар ҳуқуққа хилоф хатти-ҳаракат деб ҳам аталади. Баъзи ҳолларда қонун ҳаракатсизликни ҳам ҳуқуққа зид хатти-ҳаракат сифатида эътироф этади.

Ҳуқуқбузарлик деганда, жамият учун хавфли бўлган қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) тушунилади. Бундай қилмиш қонун билан муҳофаза қилинадиган ижтимоий муносабатларга зарар етказиши ёки зарар етказиш хавфини туғдириши мумкин.

Ҳуқуқбузарликнинг асосий белгилари қуйидагилардан иборат:

- *ижтимоий хавфлилик;*
- *ҳуқуққа зидлик;*
- *айблилик;*
- *жазоланиш.*

1.Ижтимоий хавфлилик шундан иборатки, бунда ҳуқуқбузарлик жамиятнинг қадриятларига тажовуз қилади, хусусий ва ижтимоий манфаатларни поймол этади. Ҳуқуқбузарликнинг зарарлиги ёки хавфлилиги шундан иборатки, у жамият ҳаётининг маромига салбий таъсир этади.

2.Ҳуқуққа зидлик. Бу содир этилган қилмиш оқибатида қонуннинг, муайян ҳуқуқий норманинг бузилиши билдиради. Бошқача айтганда, ҳуқуқбузар қонунда ёки ҳуқуқ нормасида белгилаб қўйилган тақиқни бузади.

3.Айблилик. Ҳуқуқ нормасини юридик жавобгарликни зиммасига олишга қодир бўлган *шахс* бузади ва шахс бу ҳаракатни *қасддан ёки эҳтиётсизлик* оқибатида содир этади.

Айб — шахснинг ўзи содир этган ҳуқуққа хилоф ҳаракатига ва унинг зарарли оқибатларига руҳий муносабати.

Балоғат ёшига етмаганлар ёки ақли норасо деб топилган шахслар содир этган қилмиш (ҳуқуққа зид бўлса ҳам) ҳуқуқбузарлик бўлмайди. Бахтсиз ҳодиса, тасодиф натижасида, бирон кимсага айбсиз зарар етказиш ҳодисаси ҳам ҳуқуқбузарлик эмас.

4. Жазоланиш. Бу маълум ҳуқуқбузарлик учун уни содир этган шахснинг ваколатли давлат органи томонидан жавобгарликка тортилишини билдиради. Бу жавобгарлик ҳуқуқий *норманинг санкциясида ифодаланади.*

Баъзи ҳолларда шахс қонунга биноан жавобгарликдан озод этилиши ҳам мумкин. Лекин бунини ҳам ваколатли давлат органи амалга оширади.

Ҳуқуқбузарликлар қонунчиликнинг қайси соҳасига тегишлилигига қараб, бир қанча турларга бўлинади.

Ҳуқуқбузарликнинг қуйидаги турларини келтириш мумкин:

- **фуқаролик-ҳуқуқий** (мажбуриятни бажармаслик, моддий зарар етказиш);
- **маъмурий** (майда безорилик, йўлларда ҳаракатланиш қоидаларини бузиш ва ҳ.к);
- **интизомий** (ишга келмаслик, кеч қолиш);
- **жиноий**, яъни жиноятлар (одам ўлдириш, ўғрилиқ, милиция ходимига қаршилиқ кўрсатиш ва бошқалар) содир этганда қўлланилади.

Ҳуқуқбузарликнинг турига қараб давлат мажбурлов чоралари ҳам ўзгариб туради. Уларнинг энг оғирлари жиноят содир этилганда қўлланилади.

Юридик жавобгарлик, доимо ҳуқуқ нормаларига асосланади ва давлат мажбурлов нормалари билан боғлиқ бўлади. Юридик жавобгарлик — ҳуқуқбузарнинг ҳуқуқ нормаларига асосланган ва ҳуқуқбузарлик фактидан келиб чиқадиган қилмиши учун жавоб бериш ва давлат мажбурлов чоралари шаклидаги **нохуш оқибатларига чидаш мажбурияти** ҳамда шундай оқибатларга дучор бўлишидир.

Юридик жавобгарликнинг асоси ҳуқуқбузарлик-ҳаракат ёки ҳаракатсизликдир.

Ҳуқуқбузарликнинг ҳар хил турлари турли хил **юридик жавобгарликка** олиб келади.

- фуқаролик ҳуқуқбузарлиги (мажбуриятни бажармаслик) — **фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарликка** (зарарни қоплаш, неустойкани тўлатишга),
- маъмурий ҳуқуқбузарлик (йўлларда ҳаракатланиш қоидаларини бузганлик) — **маъмурий жавобгарликка** (жарима, транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан маҳрум этишга) олиб келади.
- Жиноий ҳуқуқбузарлик, яъни жиноят эса **жиноий жавобгарликка** олиб келади (унга нисбатан озодликдан маҳрум этишгача бўлган жазо қўлланиши мумкин).

Юридик жавобгарлик - **суд тартибида ва маъмурий тартибда амалга оширилади**. Жиноий жавобгарликни амалга оширишнинг суд тартиби ҳуқуқбузарга нисбатан фақат ваколатли давлат органи номи билан суд томонидан жазо қўлланилишини билдиради. Ушбу суд тартиби фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарлик учун хос, жиноий жавобгарлик учун эса мажбурийдир.

Х У Л О С А

Хуқуқий қадриятларнинг устунлиги, уларнинг ҳам аҳоли, ҳам давлат хизматчилари орасидаги нуфузига эътибор берадиган, ўз фаолияти давомида ҳуқуқ билан боғлиқ бўлган ҳамда қонун талаблари доирасида амал қилган ҳолда инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг бузилишига йўл қўймайдиган давлатни чинакам ҳуқуқий давлат дейиш мумкин.

Давлатнинг асосий функцияларидан бири ҳуқуқни амалга ошириш борасидаги фаолияти ҳисобланади. Ҳуқуқий давлатда ҳокимиятнинг бутун механизми – ҳар бир орган, мансабдор шахс – ўз фаолияти давомида ҳуқуқий принциплар ва қоидаларга таянади, ўз фаолиятини улар билан боғлайди.

Ҳуқуқий онг - ҳуқуқни англаш демакдир, инсоннинг амалдаги ҳуқуқга, ҳамда ўзлари исталган ҳуқуқга муносабатини ифода этадиган тасаввур ва ҳис-туйғуларнинг мужассамидир. Ҳуқуқий онг ҳуқуқий билимлар асосида шаклланади, ҳуқуқий онг ўз навбатида ҳуқуқий маданиятни шакллантиради. Жамият азоларининг ҳуқуқий билим ва маданияти даражаси Ўзбекистон давлати ва жамияти кўзлаган манзил, фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат қуришдек мақсадимизга элтувчи йўлдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Х.Бобоев., Ҳ.Одилқориевлар таҳрири остида. Давлат ва ҳуқуқ назарияси.. -Т., 2000.
2. Одилқориев Х.Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. –Т.: Шарқ, 2002.
3. Одилқориев Ҳ.Т. Қонун, виждон эркинлиги ва дин. – Т., 1998.
4. Таджиханов У., Одилқориев Х., Саидов А. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. –Т., 2001.
5. Саидов А., Таджиханов У., Одилқориев Ҳ. Давлат ва ҳуқуқ асослари. -Т., 2002.
6. СаидовА.,ТаджихановУ. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. 2-жилд.–Т., 2001.
7. Исламов З.М. Давлат ва ҳуқуқнинг умумназарий муаммолари. 1-қ. Т., 2001.
8. Саидов А.Х., Таджиханов У.Т. Ҳуқуқий маданият назарияси. 2 том. -Т., 1998.
9. Исламов З.М. Общество. Государство. Право. -Т. 1999. 2 том.
- 10.Алимов Х.Р. Маъмурий ҳуқуқ. Дарслик. Т., “Адолат”, 1995
- 11.Э. Хайитбоев., Ж. Ёқубов. Ҳуқуқшунослик. Дарслик. Т. 2006.
- 12.Фалсафа. Қомусий луғат.”Ўзбекистон фаласуфлари миллий жамияти нашриёти” Т., 2004 йил.
- 13.Ўзбекистон юридик энциклопедияси. . Т., “Адолат”, 2011.

Ҳуқуқшунослик фанини ўрганиш, ўз билимларингизни ошириш, янги қабул қилинган қонунлардан хабардор бўлиш мақсадида қуйидаги Интернет сайтлари ёрдамида маълумотлар олишларингиз мумкин:

1.<http://www.norma.uz>

2.<http://www.gov.uz>

3.<http://www.lex.uz>

4.<http://www.yuristlib.ru>

5.<http://www.pravo.vsem.uz>

6.<http://www.kodeks.uz>

7.<http://www.lawlib.uz>

8.<http://www.zakon.uz>